

Σήφης Φανουράκης

Καθαιρέσεις, αλλοιώσεις, συντηρήσεις, αποκαταστάσεις της αρχιτεκτονικής της νεωτερικότητας

ABSTRACT

The antihistoricism of modernity emerged as a continuation of the disruption and subsequent invention of a “new language” by Brunelleschi and Alberti, which was rooted in natural regularity and harmony. These roots were adopted and enhanced further by Le Corbusier with the machine aesthetic.

Historically, the notion of ‘modern’ was by definition identified with a lack of roots. Perhaps that is why it is not loved today. But it is necessary to save it so that there is no discontinuity in the history of architectural heritage.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: μοντέρνα αρχιτεκτονική, προστασία μνημείων, διατήρηση πολιτιστικού αποθέματος, αρχιτεκτονική κληρονομιά

Η έννοια της προστασίας του ιστορικού «αποθέματος» ενός τόπου περιλαμβάνει μια ολόκληρη σειρά από διαδικασίες και ενέργειες. Ενέργειες που στοχεύουν στη συντήρηση και την ανάδειξη της ταυτότητας και της ποιότητας του αρχιτεκτονικού «αποθέματος». Το αντικείμενο της προστασίας περιλαμβάνει όχι μόνο τα αρχαιολογικά μνημεία ή τα λεγόμενα «νεκρά» μνημεία αλλά και τα «ζωντανά» μνημεία, δηλαδή τα οικιστικά σύνολα και το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον (Εικ. 1).

Η προστασία αποτελεί μια έννοια γενική όσο και ειδική. Ανάλογα δε με το αντικείμενο που πρέπει να προστατευθεί, διαφοροποιούνται κάθε φορά οι αρχές και η μεθοδολογία επέμβασης. Όμως, η όποια παρέμβαση στο ιστορικό αρχιτεκτονικό «απόθεμα» θα πρέπει να αποφεύγει τη φορμαλιστική και γραφειοκρατική θεώρησή του, αντιμετωπίζοντάς το ως φορέα μνήμης.

Προκύπτει βέβαια ένα εύλογο ερώτημα: Γιατί θα πρέπει να διατηρηθεί το «απόθεμα» της αρχιτεκτονικής της νεωτερικότητας; Εδώ και πολλά χρόνια ερευνάται και μελετάται η αρχιτεκτονική κληρονομιά της νεωτερικότητας σε μεγάλη κλίμακα.

Ιδιαίτερως οι έρευνες που έχουν γίνει στην Κρήτη καταγράφουν βίαιες αφαιρέσεις-κατεδαφίσεις της νεωτερικής αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου (Εικ. 2) καθώς και των ξενοδοχείων

ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΙΣ

Εικ. 1. Villa Savoye, μνημείο UNESCO. Σώθηκε.

ΞΕΝΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΞΕΝΙΑ ΧΑΝΙΩΝ

Εικ. 2. Ξενία Ηρακλείου και Χανίων: Κατεδαφίστηκαν το 2003 και το 2007 αντιστοίχως.

ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΕΙΣ - ΜΟΤΕΛ ΞΕΝΙΑ ΚΑΡΤΕΡΟΥ

Εικ. 3. Μοτέλ Ξενία, Καρτερός: εγκατάλειψη και αχρησία.

ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΕΙΣ - ΛΕΠΡΟΚΟΜΕΙΑ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ

Εικ. 4. Αλλοιώσεις στα μεσοπολεμικά κτήρια του λεπροκομείου, Σπιναλόγκα, Κρήτη.

ΞΕΝΙΑ του Ηρακλείου και των Χανίων, το 2003 και το 2007 αντιστοίχως (Εικ. 3). Επίσης, καταγράφουν χρόνιες εγκαταλείψεις και αλλοιώσεις, όπως το ΜΟΤΕΛ ΞΕΝΙΑ στον Καρτερό Ηρακλείου (Εικ. 4). Ενώ αλλοιώσεις από την εγκατάλειψη και την αχρησία καταγράφονται στα δίδυμα κτήρια του Λεπροκομείου της Σπιναλόγκας, τα οποία μελετήθηκαν από τον αρχιτέκτονα Ορέστη Μάλτο το 1935 και εγκαινιάστηκαν το 1938 (Εικ. 5). Από την άλλη καταγράφηκε η κατεδάφιση το 2011 του Λιμενικού Περιπτέρου Χανίων του Πάτροκλου Καραντινού, ενός κτηρίου που υπηρέτησε με επιτυχία την προσέγγιση του «παλιμψήστου» και την προστασία των μνημείων διαφορετικών εποχών.

Ιστορικά το σύμπλεγμα του τεμένους Κιουτσούκ Χασάν-Λιμενικού Περιπτέρου, στη δεκαετία του 1960 με την τουριστική ανάπτυξη της πόλης, αποκατέστησε εν μέρει το κενό που βίαια προκλήθηκε στον αστικό ιστό της περιοχής από τους γερμανικούς βομβαρδισμούς του 1941 (Εικ. 6). Με αυτή τη «βίαιη» κατεδάφισή του κέρδισε (!) τελικά

ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΙΣ

Γιαλί Τζαμί και Λιμενικό Περίπτερο πριν την κατεδάφιση.

Γιαλί Τζαμί, μετά την κατεδάφιση του Λιμενικού Περιπτέρου.

ΛΙΜΕΝΙΚΟ ΠΕΡΙΠΤΕΡΟ ΧΑΝΙΩΝ

Εικ. 5. Λιμενικό Περίπτερο Χανίων: πριν και κατά την κατεδάφιση.

η πόλη έναν νέο «ελεύθερο χώρο» και μια παραθαλάσσια πλατεία' ταυτόχρονα εφαρμόστηκε η αναχρονιστική πολιτική των «αποκαθαρμένων» μνημείων.

Μετά την καθαίρεση αυτού του νεωτερικού κτηρίου-τοπόσημου, το «καθαρό» πλέον μνημείο του ισλαμικού τεμένους προβάλλεται ως άλλο terminus ante quem σε ένα αμήχανο «αστικό κενό», φιλοτεχνημένο με τις πλακοστρώσεις πλατείας και τις «τουριστικές άμαξες».

Η αρχιτεκτονική στην καλύτερη έκφρασή της αποτελεί την ισορροπημένη και αδιάσπαστη συνύπαρξη των αισθητικών αξιών και των υλικών απαιτήσεων του ανθρώπου.

Όλες δε οι ενέργειες που αφορούν την αρχιτεκτονική της νεωτερικότητας, δηλαδή η ιστορική αξιολόγηση, η συντήρηση και η αποκατάσταση θα πρέπει να στοχεύουν στη διατήρηση αυτής της ισορροπίας. Άλλωστε το πρόβλημα της διατήρησης και προστασίας αυτής της αρχιτεκτονικής και ευρύτερα της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι καινούργιο και έχει άμεση σχέση με τη γενικότερη κοινωνική εξέλιξη.

Τα μνημεία, είτε ιστορικά ή νεωτερικά, αποτελούν μια ιδιαίτερη αξία ως σύστημα ισορροπίας, ποικιλίας και μέτρου της ανθρώπινης νόησης και αποτελούν πρότυπο για ένα μελλοντικό περιβάλλον πιο ανθρώπινο.

Είναι φανερό ότι η αναφορά μόνο στις πολιτιστικές-καλλιτεχνικές και οικολογικές αξίες της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στις σημερινές συνθήκες δεν συμβάλλει στην κατανόηση του προβλήματος. Για αυτό είναι αναγκαία η έρευνα στα βαθύτερα αίτια της φυσικής καταστροφής και της αλλοίωσης των αξιών της.

Οι προσπάθειες διάσωσης αυτής της κληρονομιάς χρειάζεται να αναλυθούν σε σχέση με την ιδεολογία τους, έτσι ώστε να τοποθετηθεί σωστά το πρόβλημα της προστασίας και της αποκατάστασής της. Η συνολική αντιμετώπιση ενός ιστορικού περιβάλλοντος προϋποθέτει τη χρήση των κτηρίων του παρελθόντος ως μοναδική και συγκεκριμένη δυνατότητα για να σωθεί το υπάρχον αρχιτεκτονικό «απόθεμα». Άλλωστε, μόνο έτσι η αρχιτεκτονική μετριέται με την ιστορία και γίνεται η ίδια ιστορία και εμπειρία των πραγμάτων που περιβάλλουν τον άνθρωπο.

ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΙΣ

Εικ. 6. Λιμενικό Περίπτερο Χανίων: ο χώρος πριν και μετά από την καθαίρεσή του.

Εικ. 7. Ορέστης Μάλτος, μεσοπολεμικά κτήρια
Λεπροκομείου, Σπιναλόγκα, Κρήτη.

Το μνημείο παραμένει η κορυφαία αναμέτρηση με το ιστορικό περιβάλλον και τα συστατικά του στοιχεία, γιατί αποτελεί το έσχατο σημάδι πάνω σε μια πολύπλοκη πραγματικότητα. Είναι ένας κώδικας με τον οποίο διαβάζουμε αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί με άλλον τρόπο. Μόνο έτσι αντιλαμβανόμαστε την προσωπική ιστορία του αρχιτέκτονα ή του καλλιτέχνη και τη συλλογική ιστορία της κοινωνίας.

Είναι αναγκαίο να διευκρινίσουμε ότι διατήρηση σημαίνει προφύλαξη και σταθερή εποπτεία και έχει ως στόχο τη συντήρηση ή την «καθολική αποκατάσταση» ενός πολιτιστικού προϊόντος της ανθρώπινης δραστηριότητας. Για παράδειγμα, οι εργασίες συντήρησης των κτιριακών δομών υγείας και πρόνοιας της περιόδου του Μεσοπολέμου που έχουν απομείνει στη Κρήτη είναι επιβεβλημένες, διότι μαζί με τα σχολικά κτήρια της περιόδου αποτελούν τα κτήρια της νεωτερικότητας και των «ανατροπών», στην αρχιτεκτονική του νησιού.

Οι εργασίες διατήρησης και αποκατάστασης αυτών των κτηρίων δεν πρέπει επ' ουδενί να εξομοιώνονται με εκείνες της αναστήλωσης και θα πρέπει να καθορίζουν την έννοια, τα όρια και τις μεθόδους της διατήρησης αυτής της νεωτερικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

Αυτές οι εργασίες διατήρησης και αποκατάστασης πρέπει να θεωρούνται πρωταρχικής σημασίας, διότι αποτελούν ιστορικά «αποθέματα», είτε για την αρχιτεκτονική τους ή για την ιστορική τους «πορεία» ή διότι είναι ιστορικά τοπόσημα. *Μάλιστα θεωρούνται μνημεία του «Ελληνικού μοντερνισμού» με τεράστια σημασία για τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική και ιστορία.*

Για αυτήν τους τη σημασία απαιτούνται ιδιαίτερες φροντίδες για τη διατήρησή τους, ακόμα κι αν μείνουν χωρίς νέες χρήσεις, διότι ενίοτε οι νέες λειτουργίες μπορεί να τα καταστήσουν απλούς «φορείς» μνήμης με αλλοιωμένη ταυτότητα. Από την άλλη προκύπτει αναπόφευκτα –σύμφωνα πάντα με τον Le Corbusier– ο κίνδυνος μήπως «ο ιστορικός τόπος και τα μνημεία αποτελούν τροχοπέδη για τη σύγχρονη ζωή».

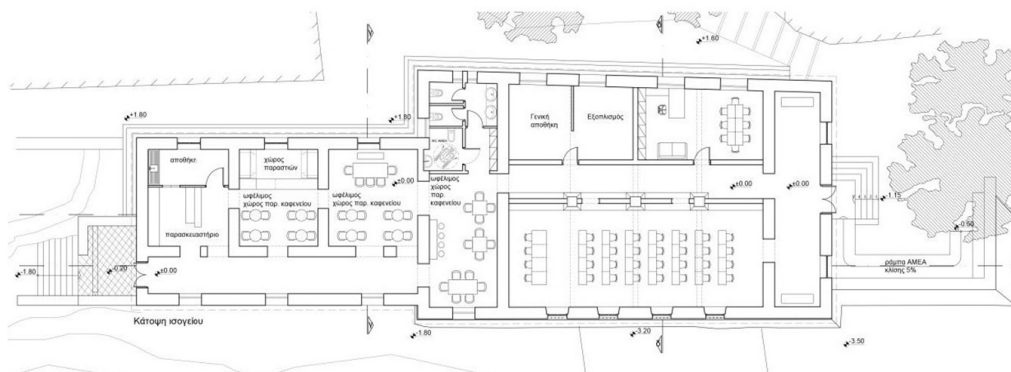
Αν η «συλλογική θέληση» (η κοινωνία) επιλέξει τη διατήρηση αυτών των κτηρίων που φιλοξένησαν θεραπευτήρια και δομές πρόνοιας την περίοδο του Μεσοπολέμου, τότε είναι αναγκαίοι οι ειδικοί που γνωρίζουν σε βάθος, εκτός από το τούβλο και το μπετόν, την ιστορία της τεχνικής και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να λειτουργήσει μια συνεχής εποπτεία και προστασία (Εικ. 7). Προκύπτουν βέβαια ερωτήματα, όπως για παράδειγμα περί της χρήσεως των κτηρίων που φιλοξένησαν τις δομές υγείας στη Σπιναλόγκα κατά την περίοδο που λειτούργησε ως τόπος «εγκλεισμού» των Χανσενικών.

Άραγε, γιατί τα «δίδυμα» κτήρια του Λεπροκομείου στη Σπιναλόγκα να μην επιδεικνύονται στην ολότητά τους στο κοινό; Γιατί θα πρέπει να μετατραπούν σε μουσειακό χώρο; Γιατί να μην μείνουν «κενά» Λεπροκομεία (Εικ. 8); Έτσι ο σύγχρονος επισκέπτης, μπαίνοντας στα κτήρια, θα είχε περισσότερο ακριβή ιδέα για το τι ήταν η λέπρα και ο εγκλεισμός. Θα καταλάβαινε

Εικ. 8. Ορέστης Μάλτος, μεσοπολεμικά κτήρια Λεπροκομείου, Σπιναλόγκα, Κρήτη.

πώς ζούσαν οι Χανσενικοί σε αυτά τα κτήρια και θα εισέπραττε επίσης την καθημερινή τους αγωνία στον κατεχοχόν χώρο ελπίδας «απαλλαγής» από την αρρώστια ή θα κατανοούσε και τις τελευταίες στιγμές της ζωής τους (Εικ. 9).

Εικ. 9. Παλιό Νοσοκομείο Λεπροκομείου, Σπιναλόγκα, Κρήτη.

Εικ. 10. Le Corbusier, Villa Savoye, Poissy, Paris, Γαλλία.

Αναλογιζόμενοι τη σημερινή κατάσταση του ιστορικού χώρου της Σπιναλόγκας, αναρωτιόμαστε αν σε αυτό το «νησί του εγκλεισμού και του πόνου» σήμερα νομιμοποιείται ο οποιοσδήποτε να κατασκευάσει ακόμα και χώρους εστίασης «υψηλής στάθμης», που αρχικά τους ονομάζει κυλικεία, ενώ η μουσειοποίησή τους σαφώς συσκοτίζει τον διάλογο με τον περίγυρό τους και «κλείνει το μάτι» σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο του νησιού.

Παρεμπιπτόντως, αποτελεί πλέον πεποίθησή μας ότι είναι πολύ δύσκολο να αξιολογηθεί η σημασία του παλιού, αν λείπει το μοντέρνο. Το *genius loci* (το πνεύμα του τόπου) αυτών των κτισμάτων της νεωτερικότητας αντιπροσωπεύεται από τον διάλογο ανάμεσα σε διαφορετικές εποχές. Και αυτός ο διάλογος διακόπηκε ήδη μετά την εγκατάλειψή του ως τόπου εγκλεισμού το 1957. *Μήπως, όμως, θα διακοπεί οριστικά με την υλοποίηση των προτεινομένων χρήσεων;*

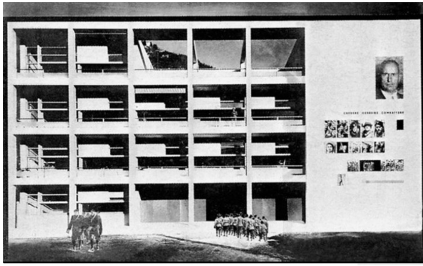
Το πρόβλημα της προστασίας αυτών των κτηρίων δεν εκφράζεται ούτε με την απλή στατική ενίσχυση, ούτε με τα επιμελημένα σοβατίσματα ή ασβεστώματα, ούτε με επεμβάσεις που παραπέμπουν ή «κλείνουν το μάτι σε αγοραίες χρήσεις», καμουφλαρισμένες με μια «άσκοπη» διαμεσολάβηση της μουσειοποίησης. Αυτά τα κτήρια θα μπορούσαν να «παραμείνουν» χωρίς συγκεκριμένη χρήση, ανακαλώντας την παλιά τους χρήση, με μοναδική παρέμβαση την αποκατάσταση μόνο του δομικού τους συστήματος. *Έτσι ακριβώς λειτουργούν όλα τα στρατόπεδα του Ναζισμού, όπου ο επισκέπτης βιώνει ακριβώς, χωρίς τη διαμεσολάβηση της μουσειοποίησης, τις απάνθρωπες συνθήκες εξόντωσης ανθρώπων.*

Είναι σαφές ότι είναι απαραίτητη και αναγκαία η γνώση της ιδεολογίας και μεθοδολογίας της διατήρησης, την οποία θα πρέπει χρησιμοποιήσουμε για αυτά τα κτήρια. Τα ερωτήματα που προκύπτουν από την επιλογή της μεθοδολογίας συντήρησης, εμπλέκουν και τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν στη συντήρησή τους:

- Θα χρησιμοποιηθούν ίδια υλικά με εκείνα του ιστορικού κτίσματος;
- Θα αποφευχθεί η οποιαδήποτε νεωτερική τεχνική;
- Θα συμπληρωθούν τυχόν κατεστραμμένα τμήματα του κτίσματος με σύγχρονα υλικά;
- Τα σύγχρονα υλικά θα αλλοιώσουν ιστορικές φάσεις του κτίσματος ή θα το «συρράψουν», αποφεύγοντας την ανασύλωσή του;

Αναπόφευκτα προκύπτει το σταυρικό ερώτημα: *Μέχρι ποιο σημείο το αρχιτεκτονικό «απόθεμα» της νεωτερικότητας θα πρέπει να συντηρηθεί ή να αποκατασταθεί (Εικ. 10); Άραγε άξιζε να γίνει η συντήρηση της Βίλλας Savoye του Le Corbusier (Εικ. 11); Άραγε άξιζε να συντηρηθεί η έδρα του φασιστικού κόμματος του Terragni στο Κόμο της Ιταλίας;*

Πριν ακόμα «αναλωθούμε» σε μια ατέρμονη συζήτηση πώς θα πρέπει να είναι η συντήρηση του μοντέρνου αρχιτεκτονικού αποθέματος, θα πρέπει να αποφασίσουμε αν θα πρέπει να το προστατεύσουμε και αυτό ως πολιτιστικό αγαθό και ως αρχιτεκτονική κληρονομιά της

Εικ. 11. Giuseppe Terragni, Casa del Fascio, Como, Ιταλία.

Εικ. 12. Carlo Scarpa, ταφικό συγκρότημα, Brion, Ιταλία.

νεωτερικότητας. Το πρόβλημα της σταθερής εποπτείας για τη διατήρηση της νεωτερικότητας προκύπτει, διότι η ίδια η αρχιτεκτονική είναι αβέβαιη για τα ίδια της τα «θεμέλια».

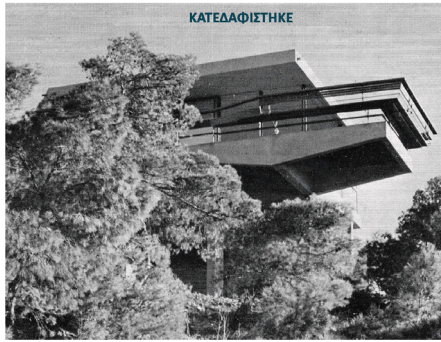
Αν αυτά τα κτήρια θεωρούνται «μνημεία» από το σύνολο της κοινότητας, τότε θα έπρεπε να αποκτήσουν τεράστια σημασία για τη σύγχρονη ιστορία της αρχιτεκτονικής. *Θα έπρεπε, δηλαδή, να θεωρούνται κοινή κληρονομιά τόσης αξίας, ώστε να υπόκεινται σε πολύ ιδιαίτερες φροντίδες.*

Αυτά τα κτήρια χρησιμοποιούν την τεχνική ως «μεσιτεία» της νεωτερικότητας (Εικ. 12) και μας υπενθυμίζουν ότι: Στις αρχές του 20ού αιώνα η κρίση των μορφών ακολούθησε την κρίση της κοινωνίας και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ιστορική υπέρβαση της παραδοσιακής τέχνης. Έτσι, θεμελιώθηκε ιστορικά ο μοντερνισμός ως κοινωνικό και αισθητικό ρεύμα που προώθησε τη νεωτερική ουτοπία. Μάλιστα, ως ριζοσπαστικός μοντερνισμός, προσπάθησε να αυτονομηθεί από τις κυρίαρχες ιδεολογίες και ιδιαίτερα από την ιδεολογία της τεχνολογικής προόδου.

Ένα τμήμα της νεωτερικής αρχιτεκτονικής αρνήθηκε τον «πραγματισμό» και υιοθέτησε τον πνευματισμό. Έτσι, οδηγήθηκε σε έναν «ιδεαλισμό». Έναν ιδεαλισμό που υπήρξε και η κινητήρια δύναμή της και ταυτόχρονα η επεξεργασία ενός απελευθερωτικού οράματος.

Με αυτή την έννοια το μοντέρνο απέκτησε κοινωνικοπολιτική και ιδεολογική διάσταση. Με εργαλείο την ιδεολογική κριτική αγωνίστηκε, αρχικά τουλάχιστον, εναντίον της κατεστημένης τάξης και των κυρίαρχων ιδεολογιών. Προσέφερε ένα «νέο» όραμα. Ένα όραμα της προοπτικής μιας αλήθειας που εδράζεται στη θέρμη των σχεδιαστικών και μηχανικών ανακαλύψεων. Προώθησε ένα ριζοσπαστικό νόημα και υιοθέτησε την ιδέα επανα-οικειοποίησης των θεμελίων ενός καινούργιου προτύπου της νεωτερικής αρχιτεκτονικής.

Η αρχιτεκτονική του μοντέρνου αποκάλυψε την ιστορική τελετουργία του ορθολογισμού της ύλης και οριοθέτησε ένα ανθρώπινο περιβάλλον καθημερινό και απο-ιστοριοποιημένο. Ένα

Εικ. 13. Τάκης Ζενέτος, κατοικία στο Καβούρι, Αττική.

περιβάλλον με τεχνολογική έξαρση και διακοσμητική «φτώχεια». Ιστορικά αποτέλεσε την εφήμερη στιγμή του εαυτού της αλλά και τον ετεροχρονικό προσδιορισμό ενός ριζοσπαστικού «ίχνους». Το ίχνος του ανάγλυφου, της μοναδικότητας και της ταυτότητας του νέου.

Τα όρια και η σχέση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με το παρελθόν της δεν περιορίζονται στο πεδίο της «μορφολογικής» ενασχόλησης. Η αρχιτεκτονική της νεωτερικότητας δημιούργησε μοναδικά κτίσματα με έναν πολιτικό ορίζοντα. Τον ορίζοντα του «νέου».

Η «χύτευση» του μπετόν αρμέ (οπλισμένου σκυροδέματος) δημιούργησε ένα τεχνητό «πέτρωμα», το οποίο μετέτρεψε το άυλο της τεχνικής της «μεσιτείας» σε φυσική υλικότητα. Ταυτόχρονα, όμως, προσέφερε και μια μοναδική δυνατότητα στους μοντέρνους αρχιτέκτονες να αναδείξουν και το ιστορικό πλαίσιο της δράσης τους (Εικ. 13). Η μοντέρνα αρχιτεκτονική δημιούργησε τη δική της θέαση για την αρχιτεκτονική του ορατού ανάγλυφου στη θέση του αόρατου ανάγλυφου της κλασσικής αρχιτεκτονικής.

Από την άλλη, με την «αλήθεια σχεδιασμού» της χειραγώγησε τις ανθρώπινες κινήσεις και συμπεριφορές και επέβαλε την «κληρονομική ασθένεια» της αλόγιστης αναζήτησης της διαφορετικότητας. Ταυτόχρονα δε, οριοθέτησε και τα όρια του μοντέρνου μέσα στο σύγχρονο.

Ο αντι-ιστορικισμός της νεωτερικής αρχιτεκτονικής γεννήθηκε ως συνέχεια της ρήξης και της επινόησης της «νέας γλώσσας» από τον Brunelleschi και τον Alberti, η οποία είχε τις ρίζες της στη φυσική νομοτέλεια και αρμονία. Αυτές τις ρίζες υιοθέτησε και συμπλήρωσε ο Le Corbusier με την «αισθητική της μηχανής».

Ιστορικά το «νέο» ταυτίστηκε εξ ορισμού με την έλλειψη της ρίζας. Ίσως και για αυτό σήμερα δεν είναι αγαπητό. Όμως, είναι αναγκαία η διάσωσή του για να μην υπάρχει ασυνέχεια στην ιστορία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.